

Pospíšil, Ivo

Slovanská otázka z neobvyklého polského hlediska

Slavica litteraria. 2023, vol. 26, iss. 2, pp. 167-170

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2023-2-17>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.79448>

License: [CC BY-SA 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20240202

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Slovanská otázka z neobvyklého polského hlediska

Ivo Pospíšil (Brno)

Maria Janion: *Znepokojivé slovanství. Fantazmata literatury*. Přeložila Lucie Zakopalová. Praha: Herrmann & synové, 2022. 263 s. ISBN 978-80-87054-77-2.

Autorka přítomné monografie Maria Janion (1926–2020) byla vždy ve všem velmi samostatná badatelka, která šla svou cestou a často proti proudu. I když svá studia dokončovala ve čtyřicátých letech minulého století, a nebyla to doba nejprůběžnější a ta pro ni trvala velmi dlouho, dokázala odvážně prosazovat své názory, jež byly rozhodně netuctové. Zabývala se přitom erbovními okruhy polské literatury, zejména romantismem a jeho autory, ale uměla vše vyloučit netradičně a často provokativně. Přiznám se, že jsem se s jejím jménem a jejími výtvy setkal někdy v sedmdesátých letech 20. století – šlo právě o knihu o polském romantismu a další byly její samostatné studie na různá témata, později i jedna nebo dvě knihy. I když jsem si nemohl nepovšimnout již tehdy autorčina ostrého intelektu, přesto mě tato kniha vydaná v Krakově roku 2006 (*Niesamowita Słowiańszczyzna: fantazmaty literatury*) a u nás docela nedávno, překvapila. České vydání se objevuje pro ni (knihu) opět v nepříznivé době, kdy se tyto problémy v důsledku ruské agrese a následné dlouhé války na východě Evropy ještě více zauzlyly, a těžko říci, jak by autorka vyjádřila svůj vztah k fenoménu slovanství na pozadí dalšího vývoje polsko-rusko-ukrajinských vztahů. To, co je podstatné, spočívá ve vyhraněném pohledu a odhalování odvrácených nebo opomíjených stránek předmětu. Její knižní prvotinou byla studie o polském romantikovi Lucjanovi Siemieńském (1807–1877), účastníku listopadového povstání a polském akademikovi, který studoval v Lublíně a Oděse, posléze, když mu hrozilo uvěznění, emigroval do Francie a dožil v Krakově, kde je také pohřben. Jako by se tato studie stala emblémem celé autorčiny tvorby: romantismus, revoluce, akademický život, Krakov. Za ní následovaly

dovaly v rychlém sledu další knihy, v nichž se organicky spojovala témata úzce literárněvědná, poetologická, snad bychom mohli říci, formová nebo formální, s idejemi, filozofií a politikou.¹ Tituly svědčí o poměrně velkém tematickém a metodologickém rozpětí: nejen romantismus, ale i jinakost, feminismus, marxismus, židovství; je toho ovšem více. Maria Janion byla členkou Polské sjednocené dělnické strany, z níž byla později kvůli své nonkonformnosti vyloučena, nicméně dál pracovala v Polské akademii věd a na univerzitě; v Polsku byly vždy jiné poměry než v českém prostředí. Proslula antologiemi polských i jiných textů pod názvem *Transgresje*.

Český překlad této knihy by také mohl znít Úžasné nebo Neuvěřitelné slovanství ve smyslu cizí, neobvyklé, neběžné – to vše ostatně autorka dokládá na konkrétním, většinou polském materiálu. Kniha se skládá ze dvou velkých částí, které spolu sice souvisejí, ale někdy působí poněkud disparátně. V první části autorka hledá stopy slované původnosti a nachází je částečně v polském romantismu. Příčiny toho, že Slované často sami sebou opovrhují a nekriticky přijímají cizí hodnocení své činnosti, může spočívat v jakési neexistenci slované předkřesťanské mytologie. Otázku Proč se bojíme slovanství? zodpovídá také mírnou polemikou se slavným

1 Viz např. *Romantyzm. Studia o ideach i stylu*. Warszawa: PIW, 1969; *Romantyzm, rewolucja, marksizm. Gdańsk: Colloquia gdańskie, Wydawnictwo Morskie*, 1972; *Humanistyka: Poznanie i terapia*. Warszawa: PIW, 1974, 1982; *Gorączka romantyczna*. Warszawa: PIW, 1975; *Zygmunt Krasiński, debiut i dojrzałość*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1962; *Romantyzm. Studia o ideach i stylu*. Warszawa: PIW, 1969; *Romantyzm, rewolucja, marksizm*. Gdańsk: Colloquia gdańskie, Wydawnictwo Morskie, 1972; *Życie pośmiertne Konrada Wallenroda*. Warszawa: PIW, 1990; *Wobec zła*. Chotomów: Verba, 1989; *Kobiety i duch inności*. Warszawa: Sic!, 1996.

esejem Milana Kundery o střední Evropě – podle Janion je tento pojem přijatelný a nezpochybňuje jej, ale větší smysl vidí v hledání slovanského společenství a nesouhlasí s těmi, kteří její koncepci slovanství jako důležitého identitního faktoru považují za nebezpečnou. Nemůže samozřejmě minout Herdera a jeho známé pojetí Slovanů, na které oni sami navazovali. Právě v romantismu obecně a polském zvláště vidí návraty k předkřesťanským strukturám, které jako by dokazovaly slovanskou původnost a vyspělost (mytologie, po níž toho mnoho nezbylo).

Co na terminologii knihy vadí hned od začátku, je používání slova „slavjanofilství“ pro jevy spojené se zkoumáním slovanství, Slovanstva nebo pro význam slovanství jako společného rysu Slovanů nebo místo panslavismu jako oponentního termínu pangermánství. Slavjanofilství je ruský jev a je spojen s Ruskem a jeho různými specifiky, ale asi bychom v něm marně hledali nějakou jasně vymezenou doktrínu. Ukázaly to ostatně i sovětské diskuse o slavjanofilství, ale také o jeho západnickém opaku, ruském radikálním pozitivismu (revoluční demokraté), jak jsem o tom kdysi psal.²

Dalším problémem, zjevně českého překladu, je právě obvyklý polský termín „pozitivismus“ užívaný nejen pro filozofii, ale také pro literární směr – realismus; zde by se asi hodily oba termíny přes lomítko, aby to bylo jasnější: odborníkům je to sice jasné, ale běžnému čtenáři, jemuž může být dílo také určeno, možná nikoli. Janion průkazně demonstruje, kterak polské návraty k předkřesťanskému slovanskému mýtu byly spjaty s hledáním nové polské identity po zániku státu v devadesátých letech 18. století a s pokusy o obnovu polské státnosti. To, co pro laika, nepolonistu a nezalce polské literatury, kultury a politiky ztěžuje orientaci v knize, je fakt, že autorka, která se v panoramatu polské kultury v širokém slova smyslu nemůže nepohybovat suverénně, zaplňuje svůj text jmény a díly,

výroky, citáty apod., které je obtížné být jen sledovat, natož kontrolovat a promýšlet.

V první, ale hlavně v druhé části text působí poněkud chaoticky, zvláště když základní teze jsou po textu příliš rozptýleny nebo „utopeny“ a doprovizeny řadou digresí, vedlejších úvah apod. Někoho může překvapit, že v některých polských úvahách, třeba u Wyspiańskiego, je úpadek Polska spojen právě s vítězstvím křesťanského morálního a hodnotového řádu nad praslovanským světem cenícím si života (s. 37). Autorka dále líčí spor mezi racionalitou a iracionalitou romantismu na příkladu duchů, upírů a podobných zjevů, které zaplavovaly dobovou literaturu, ale třeba dodat, že nejen v Polsku. Dále se autorčin výklad poněkud rozplývá v popisech příběhových linií některých polských děl s „gotickými“ motivy (myslíme tím ovšem inspiraci anglickým gotickým románem druhé poloviny 18. století). Různá pojetí slovanského pohanství od Masława Zygmunta Krasinińskiego k Masławovi Józefa Ignacyho Kraszewského, který – na rozdíl od Zoriana Dołęgy Chodakowského – vidí ve své románové křesťanské historiosofii počátky polské pospolitosti právě v křesťanství a jeho přijetí, jak tomu Janion říká, ukazují na složitost a spornost tohoto problému; souvislost s recepcí křesťanství a polsko-německým, přesněji polsko-germánským konfliktem autorka probírá dále i v kontextu s misí Konstantina a Metoděje, kterou, pokud jsem dobře četl, cení vysoko a nachází v ní důležitou komponentu slovanské identity. Nicméně v přijetí křesťanství z germánských rukou spatřuje autorka prohru Slovanstva, k níž se pak romantici ve svých dílech s motivy otevřených hrobů, smrti, upírů apod. vracejí. Dvojkolejnost polského křesťanství vidí právě ve sporu mezi západním, římským a slovanským ritem, v němž byl slovanský poražen, stejně jako v zemi či v zemích, pro něž byl první a poslední společný slovanský jazyk vytvořen a byly do něj přeloženy základní sakrální texty. Když čtu různé polské práce, které se těchto otázek dotýkají, docházím k jednoduchému závěru, že Janion se svými výklady představuje přece jen výjimečný jev, zejména se svou kritikou obvyklých představ, což u vědomí, že podle některých informací byla ateistkou, je

2 POSPÍŠIL, Ivo: *Sovetskije žurnálnyje diskussii konca 60-ch i načala 70-ch gg. XX veka kak priznak vremeni*. In: *Pressa v ruskom istoriko-literaturnom procese*. Pod red. Łudmily Łucewicz. *Przegląd Ruscystyczny* 2016, nr 3 (155), s. 117–127.

už pochopitelnější. Zejména oslní její vskutku vědecký odstup a nadhled a schopnost odpoutat se od myšlenkových stereotypů a současně brát v úvahu delikátnost otázek slovanství právě v polském prostředí. Ve vrcholné kapitole první části (Upír z Upity. Mlčení mrtvolky) ožívuje autorský mýtus Mickiewiczovy tvorby a smrti, v souvislosti s jeho oděskou atmosférou a využitím tzv. šlechtické gavendy (báseň *Zájezdni krčma v Upitě*); multinacionální a multikulturní atmosféra *Oděsy* mohla, jak autorka asi oprávněně tvrdí, ovlivnit tuto část básníkovy díla. I závěr této kapitoly je v kontextu tradičního chápání Mickiewiczova díla výjimečný; v *Zájezdni krčmě v Upitě* nezakrývá epistemologickou bezmoc vůči „mimovýznamovosti“ smrti. Odhaluje bezradnost lidových legend i vědeckých vysvětlení, ale také vlastní noetické mezery. Triumfuje nepoznaná, nevysvětlitelná a obscenní smrt (s. 85).

Druhá část je spíše historicko-politologická, ovšem také antropologická a sociálně psychologická. Její osou je osudový polsko-ruský vztah, zasahující i pojetí Východu a orientalismu, jak je chápali a do značné míry i chápou v západní Evropě. Autorka koriguje tradiční polské představy o ruské necivilizovanosti apod. a ukazuje, že v pojetí *Západoevropanů* je Východem i Polsko a navíc, což autorka neuvádí, linie dělící tzv. Západ a Východ tradičně vede po ose Kiel – Terst; k tomu dodáváme, že třeba vzít v úvahu, jak se měnily hranice Polska v posledních 200 letech, což zahrnuje i problém tzv. kresů, jak o nich autorka píše v jedné z posledních kapitol druhé části souboru s provokativním názvem *Rozejít se s Polskem?* Autorka ukazuje na polskou symboliku otce a matky a na nezbytí (v jedné ze závěrečných částí kapitoly) vyrovnat se s postkoloniální zátěží, kterou autoři tohoto pojmu a jeho analýzy většinou ztotožnili s tzv. prvním a třetím světem, tedy s bývalými koloniálními mocnostmi a jejich obětmi, nikoli s „druhým světem“, tedy sovětskými satelity. Je to idea známá a již vícekrát aplikovaná, ale vždy třeba diferencovat a vidět věci historicky konkrétně s ohledem na diachronii příslušných areálů. To, co zejména považuji za přínosné ve vztahu k tématu slovanství, je hodnotová osa

polsko-ruská a její historické proměny: ostatně první profesor srovnávacích slovanských literatur na Masarykově univerzitě a později na Univerzitě Karlově a etnolog Jiří Horák³ ve svých přednáškách zdůrazňoval – na rozdíl od svého brněnského nástupce Franka Wollmana – právě tuto osu jako stěžejní pro osud slovanství a snad i Slovanstva.

To, co může překvapit českého čtenáře, je jednak velký rozsah poznámek a použité literatury (z celkového počtu 263 stran je to 60 stran), ale ještě více velká absence položek mimo literatury polské, anglicky psané a snad i ruské a německé. Přitom se jazyk a styl autorky dosti podobá právě argumentační emocionalitě a textové náročnosti častého českého polemika právě s polskými slavisty, např. o jednotě slovanských literatur, Franka Wollmana.⁴ Něco z toho souvisí i s peripetiemi polsko-ruských vztahů, např. s vládou Alexandra I., kdy byl poměrně krátce ministrem zahraničí Ruské říše kníže Adam Czartoryski, jeho tehdejší přítel. To se ovšem změnilo od Napoleonova ruského tažení roku 1812 a v důsledku listopadového povstání, kdy ruský útlak zesílil. Celkově bych přivítal větší a vícestrannější konfrontaci především se sekundární literaturou menších slovanských zemí, včetně české. Koncepce M. Janion jako celek včetně „znepokojivého slovanství“ lze chápat jako zajímavý, nezávislý, kritický, často proti obvyklým názorům jdoucí skeptický a rezervovaný směr v polském myšlení o literatuře a kultuře a jako součást oné transgrese, k níž autorka inklinovala – tedy přes hranice věd k poznání

3 POSPÍŠIL, Ivo: *Jiří Horák a obrysy jeho koncepce srovnávacích slovanských literatur*. In: Slavista Jiří Horák v kontexte literatury a folklóru I–II. Eds. Hana Hlášková – Ivo Pospíšil – Anna Zelenková. Brno: Česká asociace slavistů – Katedra etnologie a kulturní antropologie FiF UK Bratislava – Slavistická společnost Franka Wollmana v Brně, TRIBUN EU, 2012, s. 67–77.

4 Viz POSPÍŠIL, Ivo: *Frank Voľman i jeho polemiki o panslavizme*. In: *Panslawizm wczoraj, dziś, jutro*. Red. Zofia Chyra-Rolicz – Tomasz Rokosz. Siedlce: Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Wydział Humanistyczny, Instytut Nauk Społecznych i Bezpieczeństwa, Instytut Filologii Polskiej i Lingwistyki Stosowanej, Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych, 2016, s. 147–160.

širších společenských souvislostí. To, co v ní konfrontačně chybí, si musí znalec doplnit sám, širšímu čtenářskému okruhu však dá nahlédnout do myšlenkových vzorců, v nichž Polsko dlouhá

léta žije a o nichž diskutuje. Nehledě na to, že se od doby polského vydání knihy mnohé v mezinárodní politice změnilo, neztrácí to podstatné ze svého významu.

---

prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.

Ústav slavistiky

Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Česká republika

ivo.pospisil@phil.muni.cz

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.